

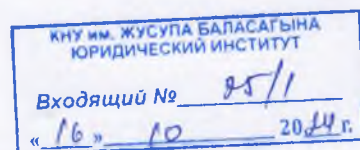
12.00.02 - конституциялык укук; муниципалдык укук адистиги боюнча юридика илимдеринин доктору илимий даражасын изденип алуу үчүн берилген “Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү коллегиялдуулук жана жеке башчылык (конституциялык-укуктук аспект)” темасында даярдалган Татенов Марат Бейшенбековичтин диссертациясына карата расмий оппонентинин

ПИКИРИ

1. Изилдөө темасынын актуалдуулугу жана анын жалпы илимий жана мамлекеттик программалар менен байланышы

Автордун, бир өлкөлөрдүн саясий жана аскердик күчкө жетишүүсүнө, экономикасынын жөгорулашына, калкынын жагымдуу жашоо шарттарына, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин корголушуна жана тескерисинче башка мамлекеттердеги мамлекеттик бийликтин кризисине, коррупцияга, өнүкпөгөн экономикасына, калктын жашоо деңгээлинин төмөндүгүнө, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин бузулушуна, ой жүгүртүүсү жана байкоо жүргүзүүсү, дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүнүн конституциялык мыйзамдарын, илимий жана окуу адабияттарды жана статистикалык маалыматтарды талдоосу боюнча, дүйнө өлкөлөрүндө өнүгүүдөгү прогресстин жана регресстин себеби мамлекеттик башкарууда коллегиялдуулук жана жеке башчылык принциптеринин ар кандай айкалышы болуп саналат.

Мамлекеттик башкаруунун бул принциптеринин талдоосу көрсөткөндөй, жеке башчылык принцибине коллегиялдуулук принциби үстөмдүк кылган учурда өлкөдө демократия, укуктук мамлекет жана жарандык коом чындап өнүгүп жатат, б.а. элдик суверенитет ишке ашырылууда, экономика өнүгүүдө, анын баары материалдык жана руханий маданиятты өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктери камсыз кылынат жана корголот. Коллегиялдуу чечим кабыл алууда экономиканы өнүктүрүү жана коомдун жыргалчылыгын жакшыртуу экономисттер жана математиктер П. Самуэлсон, В.Парето, Н. Калдор, Дж. Хикс анын ичинде америкалык экономист жана математик, Нобель сыйлыгынын лауреаты К. Эрроу тарабынан терең изилденген жана далилденген. Коллегиялдуулук принцибинен жеке башчылык принциби жогору болгондо жогоруда аталган натыйжаларга карама-каршы кубулуштар өнүгөт: антидемократиялык саясий режим: деспоттук, тирандык, тоталитардык, авторитардык режим, таптык мамлекет, коомдун көпчүлүгүнүн кызыкчылыктары, укуктары жана эркиндиктери кысымга алынат, коомдун жашоосунун бардык чөйрөлөрүндө: саясий, экономикалык, социалдык жана руханий өнүгүүдө токтоп калуу болот, коррупция жана башка терс кесепеттер жогоруда айтылгандай өнүгөт.

Диссертациялык изилдөөнүн темасы Кыргыз Республикасынын 2018-2040-жылдарга өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы жана Кыргызстандын калкына башкаруу формалары жана конституциялык мыйзамдардын негиздери боюнча билимдерди жайылтуу боюнча мамлекеттик долбоорлор менен байланышкан.

2. Диссертацияларга карата коюлган талаптардын алкагындагы илимий натыйжалар

Автор диссертациялык изилдөөдө Кыргыз Республикасындагы коллегиялдык жана жеке башкаруу органдарынын иштешинин конституциялык негиздерин жана түрдүү өлкөлөрдөгү мамлекеттик коллегиялдык жана жеке башкарууну талдаган. Изилдөөнүн негизинде диссертант төмөнкү илимий натыйжаларды алган.

1-натыйжа. Конституциялык укуктун негизинде мамлекеттик органдардын түшүнүгүн талдоо менен мамлекеттик бийликтин коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын төмөндөгүдөй белгилери аныкталды жана негизделди:

1) коллегиялдуу орган 2 же андан көп мүчөдөн турат;

2) ушул белгилердин 4-пунктунда көрсөтүлгөн органдын башчысынын ыйгарым укуктарын кошпогондо, коллегиялдуу органдын бардык мүчөлөрү өз кызмат орундарын бирдей түрдө ээлешет жана бирдей кызматтык укуктарга ээ болушат;

3) коллегиялдуу органдын башчысы бул органдын курамынан анын мүчөлөрү тарабынан шайланат жана алар тарабынан кызмат ордунан четтетилиши мүмкүн;

4) коллегиялдуу органдын жетекчиси жетекчилик кылуучу органдын ишин уюштуруу үчүн зарыл болгон уюштуруу-башкаруу мүнөзүндөгү анча чоң эмес ыйгарым укуктарга ээ жана ошол органдын мүчөлөрүнө жана ушул коллегиялдуу органдын иши менен байланышпаган башка адамдарга карата жеке тартипте укук колдонуу актыларын кабыл алууга укугу жок;

5) коллегиялдуу орган өзүнүн аймактык бөлүмчөлөрүн түзбөйт. Жеке башкаруучу орган бир нече мүчөдөн турушу мүмкүн экендигин кошпогондо, негизинен жогоруда саналып өткөн коллегиялдуу органдын мүнөздөмөлөрүнө карама-каршы көрсөткүчтөр жеке башкаруучу мамлекеттик органдын белгилери болуп саналат.

2-натыйжа. Мамлекеттин коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын иштешинин тарыхый негиздерин ачып берүүдө, алардын калыптануусунун жана өнүгүүсүнүн негизги 4 этабы аныкталды:

1 – этапта, мамлекеттин пайда болуусунда коомдук өз алдынча башкаруунун уруулук органдары ишмердүүлүктүн коллегиялдуу же болбосо жеке башчылык мүнөзүн сактап калуу менен мамлекеттик органдарга

трансформацияланганы изилденген. Бул мезгилдерде Байыркы Грецияда жана Байыркы Римде мамлекеттүүлүктүн калыптанышы, мамлекеттик механизмде коллегиялдуу органдар чоң роль ойногондугу, ал эми мамлекеттүүлүктүн пайда болушунун чыгыш жолу менен Чыгыш өлкөлөрүндө мамлекеттик жеке башкаруу ишке ашырылгандыгы белгиленген.

2- этапта, Кыргызстандын тарыхынын XVI - XIX-кылымдарында кыргыздарда жеке уруу башкаруучулары менен бирге бийлердин соту, курултай сыяктуу коллегиялдуу органдар иштеген.

3 – этапта, Совет бийлигинин доорунда жаңы типтеги мамлекеттик бийлик органдары түзүлгөн: Советтердин съездери, Борбордук аткаруу комитети, административдик-аймактык бирдиктерде депутаттардын Кеңештери, эл комиссарлар Совети, эл чарба Совети, андан кийин Жогорку Совет, министрлер Совети, аларда коллегиялдуу башкаруу ишке ашырылган. Мисалы, СССРдин Жогорку эл чарба Советинин (ВСНХ) 11 адамдан турган бюросу, СССРдин эл чарба Советинин (СНХ) 15 кишиге чейин курамы болгон. Өз курамы боюнча коллегиялдуу болуу менен бул органдардын чарбалык жетекчиликтин тиешелүү маселелерин кароо жана чечүү үчүн арналган атайын, ошондой эле коллегиялдуу бөлүмдөрү болгон. Коллегиялдуулуктун окшош формалары бир катар мамлекеттик комитеттердин уюштуруусунда жана ишмердүүлүгүндө да орун алган (мисалы, СССРдин илимий-изилдөө иштерин координациялоо боюнча мамлекеттик комитетинин окумуштуулар кеңеши).

4 – этапта, постсоветтик мезгилде советтик башкаруу системасы реформаланып, мамлекеттик башкарууда коллегиялдуулук жана жеке башчылык принциптеринин ичинен экинчиси көбүрөөк колдонула баштады. Кыргызстанда 2021-жылдын 10-январында өткөн конституциялык референдумда эл Президентти шайлоо менен бир убакта республиканын президенттик формасын тандап алган. Изилдөөнүн темасына карата окумуштуу-юристтердин илимий эмгектерине таянуу менен укуктук мамлекетти, жарандык коомду, парламентаризмди, демократияны, жергиликтүү өз алдынча башкарууну, борбордон четтетүүнү жүзөгө ашырууну, мыйзамдуулукту сактоону, адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууну түзүү жана иштетүү маселелери каралып, коллегиялдуулук жана жеке башкаруучулукта басымдуулук жеке башкаруучулукка жасалгандыгы белгиленди.

3-натыйжа. Мамлекеттик башкаруунун принциптери катары коллегиялдуулуктун жана жеке башкаруунун конституциялык укуктук негиздери изилденип, ал принциптер мамлекеттик органдардын уюштуруучулук – укуктук негиздеринде артыкчылыктуу экендигин белгиледи. Изилдөөдө Кыргыз Республикасынын Конституциясында белгиленген коллегиялдуу органдын түзүлүшү жана функциялары тең укуктуулук принцибине негизделингени аныкталды. Коллегиялдуулук принциби тең укуктуулук принцибин ишке ашырууга өбөлгө түзөт, ал өз

кезегинде адилеттүүлүктү жана укуктун бардык башка принциптерин бекитмекчи.

4-натыйжа. Коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдардын ишинин негизиндеги мамлекеттик башкарууну жакшыртуу максатында Кыргыз Республикасынын “Министрлер Кабинети жөнүндөгү” Конституциялык мыйзамдын 6 – беренесинин 7 – бөлүгүнө төмөндөгүдөй өзгөртүү киргизүү сунушталды: *“Эгерде ушул берененин 6-бөлүгүндө көрсөтүлгөн мөөнөттүн ичинде Жогорку Кеңеш жаңы же кайталап киргизилген талапкерлерди карабаса же карап жана макулдук бербесе, анда Президент ушул мөөнөт аяктагандан кийин Жогорку Кеңешке Министрлер Кабинетинин Төрагасынына жана башка мүчөлөрүнүн (айрым мүчөсүнүн) кызмат ордуна башка талапкерлерди сунуштайт”* жана ушул беренени 7-1-бөлүк менен төмөнкүдөй мазмунда толуктоо сунушталды: *“Эгерде ушул берененин 6-бөлүгүндө көрсөтүлгөн мөөнөттүн ичинде Жогорку Кеңеш жаңы же кайталап киргизилген талапкерлерди карабаса же карап жана макулдук бербесе, анда Президент ушул мөөнөт аяктагандан кийин аларды Министрлер Кабинетинин Төрагасынын жана башка мүчөлөрүнүн (айрым мүчөсүнүн) кызмат ордуна дайындоого укуктуу”*. Ал эми колдонуудагы конституциялык мыйзам биринчиден, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 90-беренесинин 1 – пунктуна каршы келет. Ал жерде *“Министрлер Кабинетинин Төрагасы, анын орун басарлары жана Министрлер Кабинетинин мүчөлөрү Жогорку Кеңештин макулдугу менен Президент тарабынан дайындалат”* деп белгиленген. Экинчиден, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши коллегиялдуу мамлекеттик орган болгондуктан конституцияда каралган ыйгарым укугу ишке ашыралбай калууда. Бул Конституциянын жана мыйзамдын үстөмдүгү сыяктуу мыйзамдуулук принциптерин ишке ашырууга, б.а. бардык ченемдик укуктук актылардын жана башка мамлекеттик органдардын укугун көлдөнүү актыларынын Конституцияга жана мыйзамдарга ылайык келишине жана мыйзамдуулуктун бирдиктүүлүгүнө, мамлекеттин бардык аймагында мыйзамдарды бирдей түшүнүүгө жана колдонууга өбөлгө түзөт. Эгерде жогорудагы аныкталынган сунуш мыйзамга киргизилсе мамлекеттик башкаруудагы коллегиялдуу өкүлчүлүктүү органдын иши жакшырмак. Ар бир мамлекеттик коллегиялдуу орган макулдашуу жана добуш берүү жолу менен чечим кабыл алган болсо кызматтык ыйгарым укуктарында тең укуктуулук принциптери кеңири орун алмак.

5-натыйжа. Коллегиялдык өкүлчүлүктүү органдардын ишин жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылардын негизинде алардын статусу төмөнкүдөй элементтерден тураары белгиленген: алардын ишинин конституциялык-укуктук негиздери; милдеттери жана функциялары; уюштуруунун жана ишмердүүлүгүнүн принциптери; кызмат мөөнөтү; ишмердүүлүк кепилдиктери; укуктар, милдеттер, жоопкерчилиги; бийликтин

башка органдары менен болгон мамилелердин тартиби. Азыркы шартта башкаруучулук маалыматтын көлөмү олуттуу көбөйгөндүгү, башкаруучулук процесстердин татаалдашы, мамлекеттик-башкаруучулук ишмердүүлүктөгү көйгөйлөрдүн курчушу менен мамлекеттик аппараттын ишиндеги коллегиялдуу өкүлчүлүктүү органдардын ишинин натыйжалуулугу аны рационалдаштыруунун маанилүү фактору болуп калат.

6-натыйжа. Мамлекеттин башкаруу формаларындагы коллегиялдуулук жана жеке башкаруучулук принциптерине негизделинген алардын өзгөчөлүктөрү аныкталды. Алсак биринчиден, коллегиялдуу принципке парламенттик монархия, парламенттик республика, аралаш башкаруу формалары негизделген. Экинчиден, жеке башкаруу принцибине класстык-өкүлчүлүктүү монархия, абсолюттук монархия, дуалисттик монархия, республикалык башкарууда - президенттик башкаруу формасы негизделди.

7-натыйжа. Коллегиялдык жана жеке башкаруу органдын белгилерине ылайык коллегиялдуу органдар мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун төмөнкү органдары болуп саналат: Жогорку Кеңеш, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети, Жогорку сот, Конституциялык сот, Эсептөө палатасы, шайлоо комиссиялары, областтык соттор, жергиликтүү кеңештер. Президент, Министрлер Кабинетинен тышкары аткаруу органдары, биринчи инстанциядагы соттор, прокуратура органдары, Акыйкатчы (Омбудсмен), Улуттук банк, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдары жеке башкаруу органдар болуп саналат.

8-натыйжа. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши жогорку өкүлчүлүктүү мыйзам чыгаруучу коллегиялдуу орган катары конституция боюнча кеңири укуктар берилген. Бирок Жогорку Кеңештин ишмердүүлүгү боюнча конституцияда каралган нормаларды ишке ашырууда кээ бир мыйзамдар кабыл алынышы керектиги абдан маанилүү экендиги белгиленди жана Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 110 – беренесинде каралгандай Конституциянын үчүнчү бөлүгүндөгү мамлекеттик органдардын ишинин уюштурулушу жана тартиби, ошондой эле алардын көз карандысыздыгынын кепилдиктери конституциялык мыйзамдар менен аныкталары каралды. Алардын катарына Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши дагы кирет. Ошондуктан Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин уюштуруучулук негиздерин жана конституциялык кепилдиктерин жөнгө салган конституциялык мыйзамды иштеп чыгуу керек экендиги аныкталды. Бул мыйзам Жогорку Кеңеште коллегиялдуулук принцибин ишке ашырууга шарт түзмөкчү. Кыргыз Республикасынын парламенти мамлекеттик бийликтин жогорку органы болууга тийиш. Бул үчүн Кыргыз Республикасынын Конституциянын 76-беренесинин 1-бөлүгүн туура баяндоо максатында бул пункттун редакциясын төмөнкүдөй түрдө өзгөртүү киргизүү сунушталды: *"Жогорку Кеңеш-Кыргыз Республикасынын парламенти-*

мыйзам чыгаруу бийлигин жана өз ыйгарым укуктарынын чегинде көзөмөл кылуу милдеттерин жүзөгө ашыруучу жогорку коллегиялдуу өкүлчүлүктүү орган болуп саналат".

9-натыйжа. Конституциянын 85-беренесинин 4-бөлүгү мыйзам чыгаруу демилгеси укугун Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин Төрагасына гана берет, бул коллегиялдуу органдын укуктук статусуна карама-каршы келет. Кыргыз Республикасынын 1993, 2010-жылдагы конституцияларына ылайык мыйзам чыгаруу демилгесинин укугу бүтүндөй Өкмөткө таандык болгон, ошондуктан 85-статьянын жогоруда аталган бөлүгүнө толуктоолорду киргизүү жана аны төмөнкүдөй редакцияда баяндоо сунушталат: «Министрлер Кабинетине».

10-натыйжа. Элдин мамлекетти башкаруу укугун ишке ашырууда Элдик Курултайдын ролун жогорулатуу үчүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 80-беренесинин 3-бөлүгүнүн 6-пунктуна толуктоолорду киргизүү жана аны төмөндөгүдөй өзгөртүү сунушталууда: «Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиянын мүчөлөрүнүн үчтөн бири Президенттин сунуштамасы боюнча, үчтөн бири Элдик Курултайдын сунуштамасы боюнча, ал эми үчтөн бири өзүнүн демилгеси менен шайлайт жана мыйзамда каралган учурларда аларды кызмат ордунан бошотот».

11-натыйжа. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын жетекчилеринин жоопкерчилигин күчөтүү жана жергиликтүү жамааттын жергиликтүү өз алдынча башкарууга укугун ишке ашыруу максатында аларды коллегиялдуу өкүлчүлүктүү орган катары жергиликтүү кеңештер шайлашы жана бошотуулары негиздүү.

12-натыйжа. Кыргыз Республикасынын Президентин кызматтан четтетүү жол-жобосун жүргүзүүдө кызыкчылыктардын кагылышын жоюу үчүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 73-беренесинде Башкы прокурордун Президенттин аракетинде кылмыштын белгилери бар экендиги жөнүндө жана Конституциялык сот тарабынан айып коюунун белгиленген тартибин сактоо жөнүндө корутундуларды берүү жөнүндө ченемдерди алып салуу зарыл, анткени Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 70-беренесинин 4-бөлүгүнүн 5-пунктуна ылайык, Президент Судьялар кеңешинин сунушу боюнча Жогорку Кеңештин макулдугу менен Конституциялык соттун судьяларынын ичинен 5 жылдык мөөнөткө Конституциялык соттун төрагасын кызмат ордуна дайындайт; Конституцияда жана конституциялык мыйзамда көрсөтүлгөн тартипте Конституциялык соттун төрагасын кызмат ордунан бошотот; Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 70-беренесинин 5-бөлүгүнүн 1-пунктуна ылайык Жогорку Кеңештин макулдугу менен Башкы прокурорду дайындайт; мыйзамда каралган учурларда Жогорку Кеңештин депутаттарынын жалпы

санынын жарымынан кем эмесинин макулдугу менен Башкы прокурорду ээлеген кызматынан бошотот. АКШ менен Франциянын конституцияларында импичмент процедурасы учурунда кандайдыр бир органдардын корутундусун берүү каралган эмес.

13-натыйжа. Министрлер Кабинетинин мүчөлөрүнүн жоопкерчилигин күчөтүү максатында Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 89-беренесинин 6-бөлүгүн төмөнкүдөй редакцияда баяндоо менен толуктоо негиздүү: «Эгерде республикалык бюджеттин аткарылышы жөнүндө отчет Жогорку Кеңеш тарабынан канааттандыруу эмес деп табылса, Жогорку Кеңеш Министрлер Кабинетинин мүчөлөрүнүн жоопкерчилигин карайт».

14-натыйжа. Демократиялык принциптерди ишке ашыруу жана конституцияга каршы келбестиги үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын көз карандысыздык принцибин сактоо керектиги белгиленди. Бул үчүн Кыргыз Республикасынын “Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндөгү” мыйзамын “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндөгү” мыйзамдан бөлүү сунушталууда.

3. Изденүүчүнүн диссертацияда түзүлгөн илимий натыйжаларынын (илимий жоболорунун), тыянактарынын жана практикалык сунуштарынын негиздүүлүк жана аныктык даражасы

Билимдин кайсы гана тармагында болбосун илимий-изилдөөлөрдүн натыйжаларынын ишенимдүүлүгү жана негиздүүлүгү изилдөөгө чейинки иштерди ар тараптуу объективдүү талдоо, адекваттуу изилдөө инструменттерин колдонуу, ошондой эле натыйжаларды практика менен тастыктоо менен аныкталгандыктан, автор түзгөн тыянактар, сунуштар жана коргоого койгон жоболору жалпысынан ишенимдүү жана негиздүү экенин моюнга алуу керек. Изденүүчү теманы жана изилдөөнүн методологиялык негизин ачуу үчүн укук теориясынын колдо болгон концептуалдык жоболорун колдонгон; мыйзамдагы тиешелүү темалар боюнча болгон теориялык адабияттарга кеңири талдоо жүргүзгөн; илимий макалаларда натыйжаларын жарыялаган.

4. Диссертацияда баяндалган ар бир илимий натыйжанын (жобонун), изденүүчүнүн тыянактарынын жана корутундуларынын жаңылык даражасы

Жалпысынан жүргүзүлгөн изилдөөнү Кыргыз Республикасынын аймагында мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү коллегиялдуулук жана жеке башчылык принциптеринин ишке ашырылышынын теориялык, практикалык, мыйзамдык

аспектилерине арналган биринчи комплекстүү изилдөө деп таануу керек:

1-натыйжа. Жаңы. Изденүүчү тарабынан мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын белгилери аныкталган жана негизделген.

2-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени изилдөөчү мамлекеттин коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын иштешинин тарыхый негиздерин ачып берүүдө, алардын калыптануусунун жана өнүгүүсүнүн негизги 4 этабын аныктаган: 1) мамлекет жана укук пайда болгон мезгилден XVI –кылымга чейин, Батыш жана Чыгыш мамлекеттеринде коллегиялдуулук жана жеке башчылык принциптеринин колдонушу; 2) XVI - XIX-кылымдарында кыргыздардын башкаруусунда коллегиялдуулуктун жана жеке башчылыктын колдонушу; 3) советтик доордо мамлекеттик башкарууда коллегиялдуулук принцибинин артыкчылыгы; 4) постсоветтик доордогу мамлекеттик аппараттагы жеке башчылык принцибинин артыкчылыктуу колдонушу.

3-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат, анткени коллегиялдуулук жана жеке башчылык мамлекеттик башкаруунун принциптери болуу менен укук принциптери менен байланышкан, алар да мамлекеттик жана муниципалдык органдардын ишинин негиз салуучу башталышы болуп эсептелет. Берилген принциптердин ортосунда белгилүү бир иерархия, биринчилик жана аныкталган башталыштардын ырааттуулугу бар. Коллегиялдуулук принциби тең укуктуулук принцибин ишке ашырууга өбөлгө түзөт, ал өз кезегинде адилеттүүлүктү жана укуктун бардык башка принциптерин бекитүүгө өбөлгө түзөт.

4-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени Конституцияга каршы ченемди, өзгөртүүгө сунуш жасалып жатат. Коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдардын ишинин негизиндеги мамлекеттик башкарууну жакшыртуу максатында Кыргыз Республикасынын “Министрлер Кабинети жөнүндөгү” Конституциялык мыйзамдын 6 – беренесинин 7 – бөлүгүнө төмөндөгүдөй өзгөртүү киргизүү сунушталды: *“Эгерде ушул берененин 6-бөлүгүндө көрсөтүлгөн мөөнөттүн ичинде Жогорку Кеңеш жаңы же кайталап киргизилген талапкерлерди карабаса же карап жана макулдук бербесе, анда Президент ушул мөөнөт аяктагандан кийин Жогорку Кеңешке Министрлер Кабинетинин Төрагасына жана башка мүчөлөрүнүн (айрым мүчөсүнүн) кызмат ордуна башка талапкерлерди сунуштайт”* жана ушул беренени 7-1-бөлүк менен төмөнкүдөй мазмунда толуктоо сунушталды: *“Эгерде ушул берененин 6-бөлүгүндө көрсөтүлгөн мөөнөттүн ичинде Жогорку Кеңеш жаңы же кайталап киргизилген талапкерлерди карабаса же карап жана макулдук бербесе, анда Президент ушул мөөнөт аяктагандан кийин аларды Министрлер Кабинетинин Төрагасынын жана башка мүчөлөрүнүн (айрым мүчөсүнүн) кызмат ордуна дайындоого укуктуу”*. Ал

эми колдонуудагы конституциялык мыйзам биринчиден, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 90-беренесинин 1 – пунктуна каршы келет. Ал жерде “Министрлер Кабинетинин Төрагасы, анын орун басарлары жана Министрлер Кабинетинин мүчөлөрү Жогорку Кеңештин макулдугу менен Президент тарабынан дайындалат” деп белгиленген. Экинчиден, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши коллегиялдуу мамлекеттик орган болгондуктан конституцияда каралган ыйгарым укугу ишке ашыралбай калууда.

5-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат, анткени коллегиялдык өкүлчүлүктүү органдардын ишин жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылардын негизинде алардын статусу төмөнкүдөй элементтерден тураары белгиленген: алардын ишинин конституциялык-укуктук негиздери; милдеттери жана функциялары; уюштуруунун жана ишмердүүлүгүнүн принциптери; кызмат мөөнөтү; ишмердүүлүк кепилдиктери; укуктар, милдеттер, жоопкерчилиги; бийликтин башка органдары менен болгон мамилелердин тартиби. Азыркы шартта башкаруучулук маалыматтын көлөмү олуттуу көбөйгөндүгү, башкаруучулук процесстердин татаалдашы, мамлекеттик-башкаруучулук ишмердүүлүктөгү көйгөйлөрдүн курчушу менен мамлекеттик аппараттын ишиндеги коллегиялдуу өкүлчүлүктүү органдардын ишинин натыйжалуулугу аны рационалдаштыруунун маанилүү фактору болуп калат.

6-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени изденүүчү тарабынан башкаруунун бардык формалары эки принциптин биринин үстөмдүгүнө карата: коллегиялдуулук же жеке башкаруу эки топко бөлүштүрүлгөн: 1) коллегиялдуулук принцибине негизделген башкаруу формалары: парламенттик монархия, парламенттик республика, аралаш республика; 2) жеке башкаруу принцибине негизделген башкаруу формалары: класстык-өкүлчүлүктүү монархия, абсолюттук монархия, дуалисттик монархия, республикалык башкарууда - президенттик республика.

7-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат, анткени диссертант мамлекеттик жана муниципалдык органдарды эки топко классификациялаган: биринчи топ - бул коллегиялдык органдар: Жогорку Кеңеш, Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети, Жогорку сот, Конституциялык сот, Эсептөө палатасы, шайлоо комиссиялары, областтык соттор, жергиликтүү кеңештер; экинчи топ - жеке башкаруу органдар: Президент, Министрлер Кабинетинен тышкары аткаруу органдары, биринчи инстанциядагы соттор, прокуратура органдары, Акыйкатчы (Омбудсмен), Улуттук банк, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдары.

8-натыйжа. Жаңы. Жогорку Кеңештин ишмердүүлүгү боюнча конституцияда каралган нормаларды ишке ашырууда кээ бир мыйзамдар

кабыл алынышы керектиги абдан маанилүү экендиги белгиленди жана Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 110 – беренесинде каралгандай Конституциянын үчүнчү бөлүгүндөгү мамлекеттик органдардын ишинин уюштурулушу жана тартиби, ошондой эле алардын көз карандысыздыгынын кепилдиктери конституциялык мыйзамдар менен аныкталары каралды. Алардын катарына Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши дагы кирет. Ошондуктан Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин уюштуруучулук негиздерин жана конституциялык кепилдиктерин жөнгө салган конституциялык мыйзамды иштеп чыгуу керек экендиги аныкталды. Андан тышкары Жогорку Кеңештин конституциялык-укуктук статусун тактоо иретинде Кыргыз Республикасынын Конституциянын 76-беренесинин 1-бөлүгүн төмөнкү редакциясында өзгөртүү сунушталды: *"Жогорку Кеңеш-Кыргыз Республикасынын парламенти-мыйзам чыгаруу бийлигин жана өз ыйгарым укуктарынын чегинде көзөмөл кылуу милдеттерин жүзөгө ашыруучу жогорку коллегиялдуу өкүлчүлүктүү орган болуп саналат"*.

9-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени диссертант толук Министрлер Кабинетине мыйзам чыгаруу демилгесин алып берүү үчүн Конституциянын 85-беренесинин 4-бөлүгүнө өзгөртүү киргизүүнү сунуштайт.

10-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат, анткени изденүүчү Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиянын курамын шайлоо тартибине өзгөртүү киргизүүнү сунуштайт.

11-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын жетекчилеринин жоопкерчилигин күчөтүү жана жергиликтүү жамааттын жергиликтүү өз алдынча башкарууга укугун ишке ашыруу максатында аларды коллегиялдуу өкүлчүлүктүү орган катары жергиликтүү кеңештер тарабынан шайланышы жана кызмат ордуна бошотулушу негизделет.

12-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат, анткени Кыргыз Республикасынын Президентин кызматтан четтетүү жол-жобосун жүргүзүүдө кызыкчылыктардын кагылышын жоюу үчүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 73-беренесинде Башкы прокурордун Президенттин аракетинде кылмыштын белгилери бар экендиги жөнүндө жана Конституциялык сот тарабынан айып коюунун белгиленген тартибин сактоо жөнүндө корутундуларды берүү жөнүндө ченемдерди алып салуу зарыл, анткени Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 70-беренесинин 4-бөлүгүнүн 5-пунктуна ылайык, Президент Судьялар кеңешинин сунушу боюнча Жогорку Кеңештин макулдугу менен Конституциялык соттун судьяларынын ичинен 5 жылдык мөөнөткө Конституциялык соттун төрагасын кызмат ордуна дайындайт; Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 70-беренесинин 5-бөлүгүнүн 1-пунктуна ылайык Жогорку Кеңештин макулдугу

менен Башкы прокурорду дайындайт; мыйзамда каралган учурларда Жогорку Кеңештин депутаттарынын жалпы санынын жарымынан кем эмесинин макулдугу менен Башкы прокурорду ээлеген кызматынан бошотот. АКШ менен Франциянын конституцияларында импичмент процедурасы учурунда кандайдыр бир органдардын корутундусун берүү каралган эмес.

13-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени Министрлер Кабинетинин мүчөлөрүнүн жоопкерчилигин күчөтүү максатында Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 89-беренесинин 6-бөлүгүн төмөнкүдөй редакцияда өзгөртүүнү сунуштаган: «Эгерде республикалык бюджеттин аткарылышы жөнүндө отчет Жогорку Кеңеш тарабынан канааттандыруу эмес деп табылса, Жогорку Кеңеш Министрлер Кабинетинин мүчөлөрүнүн жоопкерчилигин карайт».

14-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат, анткени Конституцияга каршы келбестиги үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын көз карандысыздык принцибин сактоо керектиги белгиленди. Бул үчүн Кыргыз Республикасынын “Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндөгү” мыйзамын “Жергиликтүү мамлекеттик администрация жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жөнүндөгү” мыйзамдан бөлүү сунушталды.

5. Алынган натыйжалардын ички биримдигин баалоо

Диссертант тарабынан алынган тыянактар жана натыйжалар биримдик, мазмундардын жана бөлүмдөрдүн мазмунунун ырааттуулугу менен камсыз кылынат жана логикалык курулушка ээ. Диссертациялык изилдөөнүн ички биримдиги иштин максатын компетенттүү жана сабаттуу аныктоо жана өз ара байланышта жана органикалык ырааттуулукта чечилүүчү негизги милдеттерди коюу менен камсыз кылынат. Коргоого алынып жаткан натыйжалардын жана жоболордун жаңылыктуулук даражасы, биринчи кезекте, автор тарабынан Кыргыз Республикасынын аймагында мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү коллегиялдуулук жана жеке башчылык принциптеринин ишке ашырылышынын теориялык жана практикалык аспекти каралгандыгы менен аныкталат. Диссертацияда баяндалган корутунду тыянактардын жана жоболордун негиздүүлүгү жана ишенимдүүлүгү бул маселе боюнча илимий эмгектердин ар тараптуу системалуу талдоосу менен аныкталат. Берилген ишти өз алдынча илимий эмгек катары мүнөздөөгө болот.

Анын натыйжалары маанилүү илимий-теориялык жана практикалык мааниге ээ. Автордун диссертациялык изилдөөсүнүн структурасы логикалуу жана мазмундуу. Бул изилдөө диссертациялык иштин максаттарын канааттандыруу үчүн илимий натыйжаларды алуу милдетине баш ийет. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн логикасы диссертациянын структурасында дагы, мазмунунда дагы өз жолун тапты.

6. Теория жана практика үчүн илимий натыйжалардын мааниси, диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларын колдонуу боюнча сунуштар

Диссертациялык изилдөө мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишиндеги коллегиялдуулук жана жеке башчылык принциптерине, коллегиядуу жана жеке башкаруу өзгөчөлүктөрүнө, жеке башкарууну ишке ашыруудагы көйгөйлөргө арналган комплекстүү илимий изилдөө болуп саналат. Ал кеңири теориялык материалга жана юридикалык практикага негизделген.

Автор Кыргыз Республикасынын юридикалык илимин өркүндөтүүгө багытталган бул илимий изилдөөнүн негизги жоболорун формулировкалаган. Өз кезегинде бул жоболор укуктун теориясы, конституциялык укук жана муниципалдык укук үчүн жаңылыкты жана теориялык маанисин аныктайт.

Иштелип чыккан сунуштар, жоболор, тыянактар коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын укуктук статусун жана алардын өз ара аракеттенүүсүн, билим берүү жана илимий-техникалык ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу мыйзамдарды даярдоодо мыйзам чыгаруу практикасында колдонулушу мүмкүн. Ошондой эле диссертациялык изилдөөдөгү жыйынтыктар, айрым негизги түшүнүктөрдүн такталган аныктамалары конституциялык укук жана муниципалдык укукта орун алган боштуктарды толтурганы мүмкүндүк берет. Автор тарабынан алынган жыйынтыктар кийинки илимий изилдөөлөрдө колдонулушу мүмкүн.

Диссертацияда камтылган жоболор окуу процессинде «конституциялык укук», «муниципалдык укук» дисциплиналарды окутууда колдонсо болот, андан тышкары аталган дисциплиналар боюнча окуу китептерин жана окуу куралдарын даярдоодо колдонулушу мүмкүн.

7. Диссертациянын негизги жоболорунун, натыйжаларынын, корутундуларынын жана жыйынтыктарынын жарыяланышынын жетиштүү толуктугун тастыктоо

Диссертациялык изилдөөдө баяндалган негизги жоболор, натыйжалар жана тыянактар изденүүчүнүн 69 (алтымыш тогуз) илимий макалаларында жана бир монографияда чагылдырылган, ар кандай эл аралык илимий-практикалык конференцияларда жана тегерек столдордо, анын ичинде эл аралык мүнөздөгү баяндамаларда билдирилген. Илимий макалалардын темалары изилдөө темаларына дал келет.

8. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна шайкештиги

Автореферат диссертациянын мазмунуна туура келет жана Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясынын президиумунун 2018-жылдын 28-июнундагы №112 токтому менен бекитилген диссертацияны

жана авторефератты тариздөө боюнча нускамада белгиленген талаптарга жооп берет. Авторефераттын кыргыз, орус жана англис тилдеринде окшош резюмеси бар. Авторефераттын жана диссертациянын мазмунун салыштыруу авторефераттын диссертациянын мазмунуна толук ылайык келгендигин, негизги жоболорду, тыянактарды жана натыйжаларды, ошондой эле автор тарабынан изилденген суроолордун логикасын жана талдоо ырааттуулугун чагылдыргандыгын көрсөттү.

9. Диссертациянын мазмунундагы жана жасалгасындагы кемчиликтер

Жогоруда баяндалгандар ишти оң мүнөздөгө мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда диссертация кошумча аргументти, талаштуу мүнөздөгү тыянактарды талап кылган бир катар жоболорду камтыйт, алардын арасында:

1. Диссертациянын 4.3.-бөлүмүндө изденүүчү жергиликтүү соттордун судьяларынын укуктук статусун талдоого алган, бирок алардын укуктук статусун жөнгө салуучу мыйзамдарга, атап айтканда, аларды шайлоо тартибин жөнгө салуучу ченемдерге өзгөртүү киргизүүнү сунуштаган эмес.

2. Изилдөөчү иштеп жаткан мыйзамдарды каралган көйгөйлөрдүн алкагында толук кандуу сынга алган эмес.

3. Жергиликтүү кеңештердин депутаттарынын жоопкерчилиги керектүү деңгээлде каралган эмес.

Жалпысынан алганда, иштин деңгээлине баа берүү жогору бойдон калууда, айтылган сын-пикирлер талаш-тартыштуу болуп саналат, алар мындан аркы илимий изилдөөлөрдө ишке ашырылышы мүмкүн.

10. Диссертациянын "Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын маселелери жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Президентинин 2022-жылдын 18-январындагы "Окумуштуулук даражаларды берүүнүн тартиби жөнүндө" Жарлыгы менен белгиленген критерийлерге шайкештиги

Татенов Марат Бейшенбековичтин 12.00.02 - конституциялык укук; муниципалдык укук адистиги боюнча юридика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алууга сунушталган "Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү коллегиялдуулук жана жеке башчылык (конституциялык-укуктук аспект)" темасындагы диссертациясы Кыргыз Республикасынын Президентинин 2022-жылдын 18-январындагы "Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын маселелери жөнүндө" Жарлыгы менен бекитилген "Окумуштуулук даражаларды берүүнүн тартиби жөнүндө" Жободо белгиленген критерийлерге толук жооп берет.

11. Юридика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча сунуштар

Татенов Марат Бейшенбековичтин 12.00.02 - конституциялык укук; муниципалдык укук адистиги боюнча жүргүзүлгөн диссертациялык изилдөөсү – жогорку илимий-теориялык деңгээлде жүргүзүлгөн, чоң практикалык мааниге ээ, илимий жаңылыктын зарыл элементтерин жана бир катар негиздүү жана логикалык жактан текшерилген теориялык корутундуларды жана практикалык сунуштарды камтыган жеке илимий-квалификациялык иш. Сунушталган диссертация актуалдуу илимий багыттын концептуалдык өнүгүүсү болуп саналат жана алардын жыйындысын укуктук илимдеги олуттуу жетишкендик катары квалификациялоого боло турган жаңы натыйжаларды камтыйт. Ал эми бул илимий-изилдөөнүн автору юридика илимдеринин доктору илимий даражасына татыктуу.

Расмий оппонент:

Кыргыз Республикасынын Башкы
прокуратурасынын
Юридикалык академиясынын
прокуратура факультетинин деканы,
юридика илимдеринин доктору,
профессор

Б.Дж. Рысмендеев

16.10.24 м.

Б. Дж. Рысмендеев Б. Дж.
Закон

